

CSÁNYI Erzsébet

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék
erzsebet.csanyi@gmail.com

ROLL OVER¹

A jeans-vers jelentésfokozó eszközei Fenyvesi Ottónál

Roll over

Tools for intensifying meaning in Fenyvesi Ottó's jeans-poem

Rol over

*Sredstva semantičkog intenziviranja džins-pesme
kod Ota Fenjvešija*

Fenyvesi Ottó *Roll over T@polca* című versében a jeansköltészet áramló, zuhatagszerű, mellérendelő, nyomatékosító, felizzító eljárása mint a jelentésfokozás tipikus költői eszköze érvényesül. A túlzás, a harsány érzelmi színezet a nyelvi lehetőségek végleteit mozgósítja. A beatnik érzelmvilág a roll over – a felborítás, a felbillentés, a körbejárás, a forgás, a megfordulás – jegyében próbálja a világ menetét kétségbe vonni, a konfliktust érzékeltetni, mégsem ütközni túlságosan, nem konfrontálódni. A halmozás, az ismétlés mint a nyomatékosítás formái, a versszakok azonos sorai mind egy-egy újabb lélegzetvételt jelentenek egy szédítő, gondolatritmust kialakító körforgásban.

Kulcsszavak: Fenyvesi Ottó, jeansköltészet, jelentésfokozás, ismétlés

Fenyvesi Ottó felsorolásra építkező, additív verstechnikája az azonos státusú elemek egymás mellé helyezéséből indul ki. Ezzel ebben a poétikában kiemelt stilisztikai eszközként eleve az ismétlés nyer központi szerepet, amelynek azonban a versekben sokféle megvalósulási formájára van szükség, hogy a vissza-

¹ A tanulmány az Újvidéki Egyetem Bölcsészkar *A kisebbségi nyelvek, irodalmak és kultúrák diskurzusai Délkelet- és Közép-Európában, Diskursi manjinskih jezika, književnosti i kulture u jugoistočnoj i srednjoj Evropi* című, 178017. számú projektumának részeredményeit tartalmazza.

térő, egybecsengő mozzanatok ne csak alaki-gondolati elemek (redundáns) hordalékként tornyosuljanak a műben, hanem szervezőerővé koncentrálódva búvópatakként hassák át a nyelvi terméket, világképi energiák által mozgatva célirányosan működjenek, hullámvölgyeket és -tetőpontokat hozzanak létre egy filozofikusan megalapozott szövegkoherencia jegyében. Azonosság és másság, ismerőség és idegenség hatáseffektusainak látványos harca indul be a vers első sorától. A lírában az ismétlés retorikai alakzatainak dominanciáját a zeneiség okán is keresnünk kell. Fenyvesi szabadversét az underground zenei hangzásvilágok ütemei, szinkópái járják át. „Ördögi cirkuláció” (vö. Rádai 2000).

A beatretorika Fenyvesinél „vallomásos rap-beszéddé” (vö. Rádai 2000) alakul, a mese, az élettörténet, a kaland elbeszélése spontán beszédfolyamként tör utat, de lírai töménységgel. Az áradó beszédmód nem amorf művet eredményez, bár a lezser beatretorikának ez is egy veszélyforrása. A megszólalás első pillanatától kezdve működik a kollázsoló költői reflex, a harsány plakát-szöveg-technika, amely a kiáltvány erejével kíván célba jutni, hatást kiváltani. Mindehhez pedig magas szintű költői formatudatra van szükség. Fenyvesi kijárta az 1970-es évek vajdasági irodalmi iskoláját, elsajátította mindazokat az irodalmi magatartásmodelleket és beszédmódokat, amelyek a neoavantgárd és a konceptualizmus vonzásában felvérteződtek öntükröző, önleleplező, önértelmező művészi gesztusokkal. Ekkoriban a vers nyelve jórészt metanyelvvé lett. Korszerű verset írni a mű ontológiai koncepciójának megvilágítása és kellő intellektuális szenzibilitás nélkül immár aligha lehetett, az ismétlés retorikai előnyeit is ebben a feltételrendszerben kellett megtalálni.

Fenyvesi Ottó sajátos ritmusteremtő eljárásainak vizsgálata a *Roll over T@polca*² című vers kapcsán indokoltnak tűnik. A műről Rádai Léna a következőket írja:

Egészen kiváló a kötet felütése: a *Roll over T@polca* című hosszúvers. A Domonkos és Tolnai fémjelezte első generációs sympós hosszúvers-hagyomány (amely persze nem utolsó sorban Kassából nőtt ki) továbbviteléről van szó. Domonkos verse, a Kormányeltörésben (szerintem és mások szerint is [különösen Tomkiss emilezgeti állandóan]) ez a vers a 20. század magyar irodalmának a legnagyobb verse – nem a terjedelmére gondolok) transzformálódik át Fenyvesinél egyfajta vallomásos rap-beszéddé... Sok mindent foglal magába ez a szöveg, de főleg rekviem a költészetért, búcsú a költészettől (vö. Rádai 2000).

² Fenyvesi Ottó versét a következő kiadásból idézem: Fenyvesi 1999.

A versben lexikai kohéziót és gondolatrítmust is az első sor hoz létre, amely tizenegyszer ismétlődik tizenegy versszakba tagolva ezzel az áradó beszédet. A megszólalás feszült, drámai, magas hangfekvésű:

„Minden és semmi között.”

Az anafora egy hiányos (állítmány nélküli) mondatból keletkezik, s vezérmotívumként kígyózik végig a versen. A Fenyvesi-féle narráció sodrásában – mert gyorsan kiderül, hogy egy nagy ívű sorselbeszélésbe csöppentünk – ezek a csomópontok teremtik meg a fogódzókat, az erős keretet és a visszatérő elrugaszkodás támpontjait. A narráció formai dominanciája is a poémaszerű kiképzést követeli meg, s a nagy ívű hömpölygést a ciklikus raga-rock-ritmusok ütései tagolják:

Fenyvesinek ez a túldimenzionált és mindent magával sodró narrációja, szédítő ritmusaival, minimalista központosással, végtelen szó- és fogalomtárával, ismétlődő felkiáltásaival és invokációival, mindenféle disztorzióval, érzelmi kitöréssel és elfojtással, a fantasztikumot súrolva, ludizmussal, próféciaival, logikus értelemmel – a világot, mint valami gőzhengert, mint a személyiség feletti totalitást fedezi fel bennünk és körülöttünk önmagának s mindenkinek, avagy fordítva (Kopiel 2014, 68).

„Minden és semmi között.”

Mértanilag, grammatikailag pontosnak tűnő, szikár meghatározás a költői szubjektum hollétét illetően. A vers alanya középpont van. Ez a középponti hely mégsem megnyugtató, sőt, helyzete egyenesen drámai, hisz végletes pontok közé szorult, tetejében ez a „tér” elvont. Mi a „minden”, mi a „semmi”? A vers első sora e szélső és absztrakt pólusok között jelöli ki a költői alany léthelyzet-terét.

A mondat hiányos. Az indítás hiányos mondatok sorával teremt meg a nyomatékosítás előfeltételeit. „Minden és semmi között.” Az állítmány nélküli, hiányos mondat grammatikai szerkezetével is szinte a létezés megszűnését sugározza. Az élet elviselhetőségének lehetetlenségét, ellehetetlenülését. Az állítmány nélküli mondat a cselekvéstől megfosztott élet grammatikai tükre. A minden és semmi közé dermedő patthelyzet kifejezése. A vers nyelvi terének berendezése, strukturálása, az ismétlődések megteremtése és a költői szubjektum térkezelése egymás függvénye.

A vers második mondata is állítmány nélküli, de kibontja a szituációt: „Felturbózza egy zsák kicsírázott / krumplival Vázsonyon keresztül / Tapalcára.” A lefokozó, banális reáliák – a kicsírázott krumpli cipelése, a kisvárosok, faluhelyek nevei – a versalany groteszk helyzetét fokozzák.

„Dunántúli gyorsjárat, versbusz.” A harmadik mondat még mindig hiányos, de a kép teljessé válik: a vers narrátorát busz viszi. Az (ön)ironikus leírásban deszakralizálódik, blaszfemizálódik „a száguldás mint szabadság” és „a költészet mint szabadság” képzete. Ez a gyorsjárat máris az anafora egyik szélső pontja, a „semmi” felé való zuhanást sejteti. A semmibe rohanás, a megsemmisülés állapota ez.

Isméltető mondat szerkezetek a mű felütésében, grammatikai sablon mint nyomemlék. Egymás után sorjázó öt hiányos mondat nyomatékosítja az élmény súlyosságát. Mozgás és mozdulatlanúság kontrasztja blokkolja a bevezetőt. Kényszerpálya, üresjárat. Ami mozgásként jelenik meg, az egy külső kényszerítő erő hatása, hisz a vers alanya maga passzív, magatehetetlen, cselekvésképtelen. Ez az ismerős létállapot ad okot arra, hogy a szöveg a jelen pillanatot visszacsatolja a múlthoz: „Orgiasztikus permutáció: / orgia mechanika, mint egykoron. Anno nyolcvanegyben.”

Minden és semmi közé szorulva viszi a busz, a gép, az „orgia mechanika”. Hiába bukkannak fel a földrajzi koordináták, úgy tűnik, csak ciklikus köröket lehet leírni. Akárcsak a múltban, a jelenben is csupán bezáruló körök vannak: gyűrűs bordázatú, lépcsős spirálon ereszkedünk lefelé a vers gyomrába, egyre mélyebb bugyraiba.

Fenyvesi kollázsoló struktúráival kapcsolatban „rollingolt” teret emlegetnek a horvát beat- és underground-irodalom elméletírói (Rem–Jukić 2015, 260). Bár a terminus kifejtetlen marad, feltehetőleg a beatnikek guruló, pergő, áramló országutairól, tereiről van szó. Arról az autóstopos eufóriáról, amely a kispolgári, sznob életforma, a gyökéresztés, a haszonelvű életvitel felrúgása nyomán uralkodott el a jeanshősök lelkén, mikor is a szemük előtt a hosszú út és a mennybolt felhői a végtelenben összeértek.

Mindazonáltal a tér, az út szükségképpen felveti a célképzet, a honnan hova kérdését, az előre, avagy hátra, az összevissza, illetve a körbejárás lehetőségét.

Fenyvesi Ottó *Roll over T@polca* című verse az indító anaforával a kör képzetének hurokszerűen bezáruló szerkezeteit hozza létre.

A múlt zónája következik: „Csak ültünk Sziverivel / a Kafe Bulevar légüres teraszán / vad idők zavaros folyamában, / a nyomdászok – versem miatt – / éppen leállították a Sympo szedését.”

A hiányos mondatok spirálja után ez az egyszerű narráció nemcsak időbeli, de stilisztikai kibillenést is jelent. Megjelenik az igei állítmánnyal feltöltött mondat, megjelennek a cselekvő hősök. Nemcsak arról van szó, hogy az ábrázolás a jelenből a múlt idő síkjára vált, hanem mennyiségi különbségről

is: a szétfolyó jelen végtelenségével szemben itt megelevenedik a kimetszett múlt idő egy pillanata. A múlt egy döntő pillanata, egy fordulópont, amelynek dimenziói kitágulnak. A vers hősei abban a múlt időben is passzívak, de ezt ige jelöli, az „ültünk”, valamint a nyomdászok „éppen leállították” a munkát. A cselekvés abban a régmúlt időben még megvolt, éppen akkor szakadt félbe, szűnt meg. Az utalás az 1983-ban leváltott *Új Symposion* szerkesztőség körüli helyzetet villantja fel. Ekkor kezdődött „a vajdasági magyar szellemi élet botrányos szétzúzásának rémtörténete” (Virág 2010, 49).

A bevezető versszakban külön szerepet kapnak a tulajdonnevek és az idegen szavak. Vázsony, Tapolca, Dunántúl, Sziveri, Kafe Bulevar, Sympo (földrajzi nevek, személynevek, intézménynevek) olyan konkrétumok, amelyek szemantikájukkal-hangzásukkal, névszemiotikai szignáljaikkal kiemelkednek, sort képeznek, s a teljes szövegben majd hozzájuk tapad még egy egész vonulat, egy egész sorsmeghatározó kislexikon. A fentebb említett nevek magukkal rántják azt a társadalmi-földrajzi háttérrel is, amely a költő életében jelen esetben dokumentumértékűek. „A nevek lírai szövegkörnyezetben nyelvi elemként ugyanúgy hordoznak hírértéket, mint bármely más nyelvelem (beszédhang, szó, megnyilatkozás)” (Büky 2014, 194).

Ugyanakkor a tulajdonnevek sokasága stilisztikailag a hiányos mondatokkal cseng össze, ugyanis jelenlétük az ige hiányát nyomatékosítja: „A tulajdonnévnek mint nyelvi egységnek a dologszerűség mellett további kognitív korlátai vannak: elsősorban a viszonylagos rövideg (például 1-4 tagból áll), az igei összetevő kerülése” (Tolcsvai Nagy 2008, 38).

Külön zenei vonulatot képeznek az idegen szavak, s jelentéshordozó stilisztikai tendenciát erősítenek fel a műben: „felturbózva”, „orgiasztikus permutáció”, „orgia mechanika”, „anno”. Az idegen kifejezések hatáseffektusa jellegzetes beathangulatot idéz.

A második versszak ismét a nyitó mondatot visszhangozza: „Minden és semmi között.”

Minden egyes versszak visszakanyarodik a kezdetekhez, ily módon hurkot hoz létre a szövegben, amely a vezérfonál mentén halad előre, s minden egyes visszacsatolással kört ír le. A verstestben a különböző pontokra elhelyezett kulcsmondat egy spirális körözésre épülő poétikát hoz létre, a (bezáruló) kör eszméjét testesíti meg, a kör struktúráját alakítja ki. A versszakok hossza nem egyforma, a poéma laza gondatlansággal gyúrja anyagát.

A második versszakban pontosabb leírást kapunk a körbejárás filozófiájáról: „orgia mechanika, körös-körül. Roll over. Csak megyünk délcegen befelé / a posztmodern nyárba, a tikkasztóba”.

„Megyünk.”

A csalóka haladásélmény mintha jelen lenne. A versben azonban felülkerekedik a mozgás hiábavalóságának tudata. Jellemzőek az emlegetett mozgásirányok: a körkörös, a befelé, a szétfelé és az oda-vissza. „Befelé” megyünk, miközben a világegyetem tágul (a mozgás iránya szétfelé mutat), „megírtuk oda-vissza” (a mozgás iránya ellentétes, önmegsemmisítő). Mindezek a mozgásirányok összességükben a célirányosság, az értelem, a fejlődés hiányát, lehetetlenségét érzékeltetik. Az élvhajhász beatnik érzelmvilággal szemben, amit az ésszerűség hetyke elutasítása jellemez, itt az értékhiány, értékvesztés fölötti tragikum is felsejlik:

„ülök mélykék bánatomban”

Nem segítenek a „tudományos alapok”, vagy az, hogy „megírtuk”, nem segítenek a szavak, a vers, a műzsa, a régi írók, a szózat, az idézetek, a hasonlatok. A „Hagyj most, műzsa!” felkiáltás négyyszeri ismétlődése aszimmetrikus szövegalkazattá rajzolja a szkeptikus művet. A Fenyvesi versbeszédében zajló szakadatlan ironikus destruálás és deszakralizálás ellenére ott az ellenpont, a groteszk pátosszal körbeölelt világegyetem, az univerzum, a Föld, a csillagok. Az önnön jelentőségteljességének és a költészet fontosságának tudatában lévő szubjektum.

A mozgásképzetek után következik az „ülök” kifejezés, amely a költői én passzivitását hangsúlyozza a mozgással, a „rohanó versbusszal” szemben.

„Blue Jeans Blues. / Istenem, hová is?”

Az irányjelzők, a mozgásformák a térben való eligazodás viszonylatait idézik fel, akárcsak a narrátor, aki azonban minél több helységnevet említ (Vázsony, Hegyesd, Csobánc, Sümeg, Tapolca, Kapolcs), minél pontosabban próbálja betájolni önmagát, annál nagyobb elveszettséget tapasztal: „Dől rám az univerzum.” A városnevek füzére alliteráló sorba rendeződik: „Topolya, Tapolca, Toronto. / Út a semmibe.” A „roll over” mottószerűen visszatér.

Közben a szöveg tulajdonnevei irodalmi metanyelvi vonulattá állnak össze, amit megalapoz a „versbusz” kifejezés korábbi emlegetése is: Batsányi, Kisfaludy, Ányos és a műzsához intézett refrénszerű felkiáltás ismétlődik. A körbejárás így irodalmi „túrát” is jelent: megjelenik a félreolvasás, az idézetek, a hasonlatok, a szövegvonatok. „Orgiasztikus permutáció”: a múltba visszacsatoló jelen teljes csüggedést von maga után. Tájékozódás helyett az eltévedés vágya ébred fel, és a tudat egyre nagyobb szökellésekkel szeli át tér és idő határait:

*bárcsak tévednék, bárcsak eltévednék,
ki a sorból, ki a libasorból*

A 7. versszakban már nem a busszal, hanem biciklivel köröző hős képét látjuk.

A 8. versszakban lázképekbe, víziókba úszik át a szürreális látvány:

*Halápnál egy sínpart láttam
zuhanni az égből.*

Teljesen összekuszálódik minden, múlt és jelen, költészet és valóság:

*Hagyj, múzsa, egy kis libazsirt
a lábas alján. Hagyj most, eredj és lásd
még egyszer a magyar világot!
Én is megyek egy későbbi autóbusszal.
Csak lepakolom bánatom,
az ősz súlyát, az illatos misztikát,
a nedves levegőt, a dixie melódiát.
Kivonatolom a szövegek zamatát,
égnek emelem a langymeleg
kenyeret és a misebort.
Roll over Toronto.*

A múzsa buszra ültetése, a verseleji „mélykék bánat” lepakolása zajlik a fáradó „verstúrában”. Minden blaszfemizálás ellenére megjelenik a misebor és a langymeleg kenyér.

A 9. versszakban a térben való boldogulás, az otthonkeresés lehetetlensége fogalmazódik meg: „Lenni csak. Messze-messze.” Felbukkan a karácsony, a templomtorony, az egyre magasabb lelki szférák.

A 10. versszak a vajdasági múlt zónája, a narráció egyszerűsödik, hemzsegni a tulajdonnevek, földrajzi nevek. A szakrális vonulatot erősíti Lukrécia nővér, az apácák, a szentképek, a térdeplések.

Majd a 11. versszakban harmadszor ismétlődik az „orgiasztikus permutáció” mint léthelyzet-meghatározás, s ezt fokozza a folytatás: „anarchista happening”.

Nemcsak az anaforikus első sor csendül fel ünnepélyesen a versszak elején, hanem a roll over kifejezés is. A gondolat Topolya, a gyermekkori Krivaja körül köröz, majd következik Sümeg. Végül a zárás:

*Körös-körül. Nincs magyarázat,
időntüli a valóság.
Nincs megoldás. Csak stb.
Hagyj most, múzsa,
egy sínpar az eget keresztezi.*

Fenyvesi Ottó *Roll over T@polca* című versében az anarchista happening képzetében köt ki a spirálisan gyűrűző gondolatmenet, a rollingolt tér. Az égből zuhanó sínpár és az eget keresztező sínpár víziója lesz a tragikus válasz az „Istenem, hová is?” kérdésre, a sok hozzáadódó elem, a sok felsorolás, a sok „stb.” lezárása.

A műben a jeansköltészet áramló, zuhatagszerű, mellérendelő, nyomatékosító, felizzító eljárása mint a jelentésfokozás tipikus költői eszköze érvényesül. A dimenzióbontás, a túlzás, a harsány érzelmi színezet a nyelvi lehetőségek végleiteit mozgósítja. A beatnik érzelmvilág a roll over – a felborítás, a felbilentés, a körbejárás, a forgás, a megfordulás – jegyében próbálja a világ menétét kétségbe vonni, a konfliktus és az illúzióvesztés groteszkségét érzékeltetni, mégsem ütközni túlságosan, nem konfrontálódni. A halmozás, az ismétlés mint a nyomatékosítás formái, a versszakok azonos sorai mind egy-egy újabb lélegzetvételt jelentenek egy gondolatritmust kialakító körforgásban.

A *Roll over T@polca* című vers végül eljut a Roll over Topolya kijelentésig egy spirálisan „felturbózott” gondolatmenetben, melyben az égre szegeződő tekintet az utolsó kép. A kör több vonatkozásban is bezárul.

Irodalom

- Büky László. 2014. Nevek lírai környezetben. In *A nevek szemiotikája*, szerk. Bauko János–Benyovszky Krisztián. 148–197. Nyitra–Budapest: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara–Magyar Szemiotikai Társaság.
- Fenyvesi Ottó. 1999. *Amerikai improvizációk*. Veszprém: Vár Ucca Tizenhét Könyvek 26.
- Kopiel, Vladimir. 2014. *Epochális blues a Pannon tenger felett*. Előszó Fenyvesi Ottó *A káosz angyala* című szerb nyelvű kötetéhez. Fordította Bartuc Gabriella. *Tiszatáj* 10. http://epa.oszk.hu/00700/00713/00277/pdf/EPA00713_tiszataj_2014_10_067-073.pdf
- Rádai Léna. 2000. Egy p@nk Gun@r@sról. *Az Irodalom Visszavág* 6 (1): (2000. tavasz–nyár).
- Rem, Goran–Jukić, Sanja. 2015. Fenyvesi Ottó költészetének kulturális mixtúrája. In *Masírozó angyalok. Kollázsolt breviárium Fenyvesi Ottó tiszteletére*, szerk. Virág Zoltán–Orcsik Roland. 257–270. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor. 2008. A tulajdonnév jelentése. In *Név és valóság*, szerk. Böleskei Andrea–N. Császi Ildikó. 30–41. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- Virág Zoltán. 2010. A margó vándorai. Az Új Symposionról. In *A szomszédság kapui*. 18–54. Zenta: zEtna.

ROLL OVER

Tools for intensifying meaning in Fenyvesi Ottó's jeans-poem

In Fenyvesi Ottó's poem titled *Roll over T@polca* the flowing, waterfall-like, co-ordinative, highlighting, stirring up procedures of jeans poetry prevail as the typical poetical tool for intensifying meaning. The exaggeration, the strident emotional coloration mobilizes the extremes of linguistic potential. The beatnik emotional world in rolling over – in overthrowing, tipping over, passing round, spinning, turning over tries to question the course of the world and to picture the conflict, but simultaneously not to collide too intensively and not to confront. Accumulation, repetition all are forms of emphasis, the same strophes all mean a novel intake of breath in forming a dizzying circuit of rhythmically appearing thoughts.

Keywords: Fenyvesi Ottó, jeans-poetry, intensifying meaning, repetition

ROL OVER

Sredstva semantičkog intenziviranja džins-pesme kod Ota Fenjvešija

U pesmi pod naslovom *Rol over T@polca* Ota Fenjvešija dominira tipični poetički metod za semantičko intenziviranje džins-poezije, koje se zasniva na ponavljanju, na adiciji, na slivanju slika i fragmenata. Hiperbola i jaka emotivna obojenost mobilizuje krajne jezičke mogućnosti. Emocionalni svet bitnika pokušava u ime „rol overa” – oborenja, okretanja, vrtenja – da osporava tok sveta, da izrazi konflikte bez oštih sukoba, konfrontacija. Nagomilavanja, ponavljanja, hiperbole, identični redovi u strofama kao forme intenziviranja, sve označava po jedno novo uzimanje vazduha u jednom vrtlogu ritma misli.

Ključne reči: Oto Fenjveši, džins-poezija, intenziviranje značenja, ponavljanje